

НЕНАД СТАНОЈЕВИЋ

**НЕДОСТАТАК ОЧИНСКЕ ФИГУРЕ
И МОТИВ ОРОНУЛЕ КУЋЕ У
АНДРИЋЕВИМ ДЕЛИМА**

САЖЕТАК: У раду се испитује недостатак фигуре оца у Андрићевима делима, најпре у приповеткама „Аска и вук” и „Аникина времена”, а затим и у роману *Госпођица*. У центру ова три Андрићева дела налазе се женски ликови којима недостаје очинска фигура. Будући да Андрић из више ракурса посматра овај недостатак, у раду испитујемо развој ових јунакиња, њихове поступке и, на крају, консеквенце таквог недостатка. Појам недостатка није једнозначан, у том смислу ни консеквенце неће бити једнообразне. Овај недостатак изазваће код свих јунакиња (и неких мушких ликова) специфичну врсту ребелијанства, које ће онда активирати низ других мотива. Један од упечатљивијих мотива јесте мотив *оронуле, њошиснуће и њосићене* куће предака. Мотив такве куће из романа *Госпођица* Андрић ће преселити у приповетку „На обали” (1952) и даље испитивати консеквенце мржње према свом, односно консеквенце самомржње, која ће се, такође, појавити у разним облицима и у другима поменутих приповеткама. Мотив оронуле куће и мотив самомржње биће у корелацији са фасцинацијом страним. Страно ће се често у очима Андрићевих јунака појављивати у снажној светлости и белини.

Смрт оца је, дакле, дословна, али и метафоричка смрт система, који ће од тог тренутка за јунаке/јунакиње представљати оронулу кућу. Оваква перцепција код јунака ће даље активирати фасцинацију страним, новим и другачијим. Очараност страним водиће их најчешће у деструкцију, односно аутодеструкцију. За разлику од свих Андрићевих јунака и јунакиња оваквог типа, Аска је једина која не само што неће завршити у деструкцији него ће „пронаћи

равнотежу”; и не само што ће живети у миру са средином у којој је рођена, него ће успети да створи вишу вредност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Андрић, фигура оца, побуна, мотив оронуте куће, страно, белина, самомржња, горки подвиг

Смрт оца и сусрет са вуком, лицем у лице

У зборнику радова о Иви Андрићу из 1977. године, који је приредила Српска академија наука и уметности, Драгољуб Недељковић, професор универзитета у Београду, Бордоу и Паризу, у раду под насловом „Аска и вук – Андрићева парабола о судбини уметника” даће кратак преглед дотадашње рецепције ове приповетке и упутити нас на једно ново, другачије читање – читање које би могло да има далекосежне последице.

Пре него што, дакле, новим читањем „Аске и вука” међу првима открије важност ове приповетке и суочи нас кроз њу са нашим дубинским агонима,¹ усмеравајући тако нашу пажњу на нов угао из ког би требало посматрати Андрићеву поетику, Недељковић ће утврдити да су неки од наших најважнијих проучавалаца књижевности (и Андрића!) само узгред помињали „ово делце”:

Мишљења критичара о Андрићевој причи „Аска и вук” нису сагласна. Радован Вучковић, аутор дисертације *Велика синџеза о Иви Андрићу*, само помиње ово делце, а у анализу се готово и не упушта. Петар Џацић, уесеју „Иво Андрић”, овлаш прелази преко „Аске и вука”, са оценом да је то *једна од осредњих Андрићевих њрича, која не вуче корене из оној њлодној средишњиа њишцареве њтаме, прича осџварена осредњом инвенцијом...*²

Шта нас је онемогућавало да приповетку „Аска и вук” прочитамо тако да она заиста почне да делује, како реверзибилно, тако и убудуће? Прекривени идеолошком мрежом и наметнутим самозаборавом, нисмо могли/смели да се огледамо у приповеци која активира дубинске агоне. Дело неће успевати да допре до

¹ „Етимолошки, агон је партицип старогрчког глагола *αἰω*, који означава вођење, упућивање или навођење људи на неки збор или сабор. Поента окупљања коју именује агон не односи се тек на пасиван заједнички боравак на истом месту у исто време... Учесници овог сабора уједно су и међусобни такмаци. Сврха овог сусрета је међусобно сучељавање, огледање и надметање, било да је оно физичка борба или сукобљавање два логоса” (Драган Проле, *Седам смртних њрехова*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци 2022, 181).

² Драгољуб Недељковић, „Аска и вук – Андрићева парабола о судбини уметника”, у: *Зборник радова о Иви Андрићу*, САНУ, Београд 1977, 637.

седиментних слојева у нашем бићу све до тренутка док се не појави научник који ће бити у стању да наслути дубоке везе између очуђене јунакиње и наизглед профаних трагичних ситуација у којима се изнова и изнова налази један народ – дакле, док не отвори врата која воде у нове просторе самоспознаје. Када се та врата отворе, видећемо да би то могао бити пут ка преобликовању будућности. Да ли смо успели након Недељковићевог читања да видимо тај пут? Да ли као култура успевамо заиста да препознајемо високе домете, како у књижевности тако и у проучавању књижевности, и инкорпорирамо их у нашу духовну вертикалу?

Иако ће Драгољуб Недељковић и у наслову свог рада тврдити да је овде реч о судбини уметника, он ће те 1977. године идентификовати да „Аска неће живети у нескладу са средином из које је потекла”. И не само то, него: „После искушења наћи ће равнотежу, прилагодиће се, отрезниће се од револуционарних расположења.”³

„Средина из које је потекла” и „револуционарна расположења” указују да ова приповетка, новим читањем, има да понуди много више од тема лепоте, уметности и уметника, што јесу, наравно, велике теме. Овде се, чини нам се, ради о дубоком и старом српском агону, конфликту унутар нашег бића, разрешеном у овом случају на један специфичан начин. У питању је сукоб појединца и „старог реда” – дакле, појединца који се буни против средине из које потиче. Потребно је, за почетак, видети у чему се састоји другост, односно нарочитост Андрићевих јунака/јунакиња у односу на средину са којом долазе у сукоб, а потом видети која су могућа разрешења ових „револуционарних расположења”.

Знамо да је Аска јагње, што само по себи указује на природу овог одметника. То ребелијанско јагње у исто време је и невинно, нежно, искрено, али и непослушно и бунтовно. Разлика потенцијала ових амбиваленција представља основ за велике могућности и, с друге стране, за недокучиве опасности. Међутим, приповедач ће нам дати још неке информације које би могле да буду кључне у развоју овакве врсте ребелијанства.

По речима Марије-Лујзе фон Франц, тумачење бајки мора поћи од оног што недостаје да бисмо имали целину. „Приликом тумачења бајки, важно је кренути од самог почетка и поставити питање: *Ко недостијаје да би њородица била на окују?*”⁴ Елемент који недостаје да бисмо имали целину на почетку појавиће се касније у неком другом виду. Тиме ће се оно што је на почетку непотпуно

³ Исто, 648.

⁴ Марија-Лујза фон Франц, *Анимус и Анима у бајкама*, Федон, Београд 2020, 16.

на крају употпунити. Приповедач нам одмах у уводу приповетке „Аска и вук” саопштава да је Аска сироче. Ово побуњено јагње, дакле, првобитно, пре побуне, остало је без оца. Међутим, отац би требало, ако послушамо Марију-Лујзу фон Франц, врло брзо да се врати у неком другом виду. Упркос изричитим упутствима мајке да се клони мрачног дела шуме, Аску ће баш тамо нешто привлачити и тамо ће се срести са старим вуком.

У Андрићевим причама шума ће често привлачити побуњенике. Видећемо у шуми и попа Вујадина из приповетке „Аникина времена”, који ће, такође, остати без оца у тренуцима кад очинска фигура још увек може да одигра улогу корективног фактора. Шума је простор несвесног. У шуми коју приказује у „Аски и вуку” јунакиња ће наићи на вука, али не на било каквог вука. Неће то бити млади вук, него стари, страшни вук, „искусан, стар и дрзак”.⁵ Да би се свет употпунио, да би се реконструисала целина разбијена недостатком оца, утврђеног система који је нестао, Аска ће трагати у мрачном делу шуме, „лутаће путевима које је сама налазила”, тражиће „одвојену пашу на удаљеним местима”.⁶ *Одвојена њаца* и *удаљена мести* сугеришу разлику између јунакиње и њених предака. Какав је, међутим, механизам који доводи до алтернације фигуре оца ликом старог и страшног вука? Шта то значи за Аску? Шта то може да значи за нас, читаоце, припаднике српског народа, који овај агон носимо у геолошким наслагама нашег бића?

Поред Аске, Рајка Радаковић (*Госпођица*, 1945) и Аника („Аникина времена”, 1931) такође остају без очинске фигуре. Смрћу оца, Рајка Радаковић се затвара за свет и умире сама, преплашена. За Анику смрт оца и Михаилово одбијање да је узме за жену представљаће два елемента једнако значајна за њену трансформацију. Михаило ће, такође, у кључном тренутку за сопствени развој остати без очинске фигуре. Аника и он ће се препознати. Након неспоразума између њих, Аника ће постати жена-вампира, узимаће мушкарце све док је не убију, док јој *не слома колена*, како каже приповедач. Убиће је представници средине коју је „преврнула” (Андрић). Занимљив је овде Андрићев избор речи. Термин *преврнути* могао је узети из народне књижевности (*По Србији земљи да преврне* – „Почетак буне против дахија”). Зашто је узета баш ова реч? Поред дословног значења, термин *преврнути* носи и фигуративно, симболичко значење. Преврнути значи *оборити*, *срушити*, али значи и *поситити* *дружачији*, *сасвим се изменили*. Јунакињино име је, такође, оно које доноси двострукост: Аника је име настало од грчке

⁵ Иво Андрић, *Одабране приповејке*, књига друга, СКЗ, Београд 1954, 534.

⁶ Исто, 532.

речи *аникиѿиос*, што значи непобедива, неукротива, несавладива, али с друге стране значи и она која је захвална, она која је лепог лица.

Аникина мајка странкиња већ је и сама у сукобу са средином у коју је дошла, али је смрт оца важан елемент у одрастању и формирању јунакиње и животног пута који ће завршити њеним бруталним убиством (убиством које ће и сама прижељкивати, што само по себи говори о исцрпљености овог модела и снажном пражњењу енергије агона доведеног до пароксизма). У случају Рајке Радаковић, у роману *Госпођица*, смрт оца и завет који јој отац оставља потпуно затварају јунакињу за домаћи свет, да би је као такву, монаду, изоловану од средине у којој је рођена, отворио за бескрупулозно богаћење, а касније и према корпоративном, мултинационалном (анационалном) капиталу. Страдаће, не случајно, од срца *зайечаѿеної мртвим воском*, како се и каже у једном од два цитата који се налазе на улазу у Андрићев роман.

Драгољуб Недељковић у поменутом раду о приповеци „Аска и вук”, утврђујући сличности између Андрићеве приповетке и приповетке Алфонса Додеа, „Коза господина Сегена”, констатоваће разлику која ће осветлити на специфичан начин и судбину Рајке Радаковић, али и судбину Анике. У односу на јунакињу приповетке Алфонса Додеа, Андрићева Аска ће преживети, констатије Недељковић. Не само да је вук неће појести него ће побуњена овчица Аска надиграти лукавог старог вука, и дословно и метафорички.

Очинска фигура постулира правила, утврђени ред и закон. Недостатак оца значиће тако недостатак уређеног система који би афирмисао све снаге у појединцу. Отац је, с друге стране, и Бог Отац. Први од Свете Тројице, творац неба и земље. Ниче ће крајем 19. века изрећи свој суд о смрти Бога. Први пут у *Веселој науци* (1882), у три наврата. Кад буде први пут изрекао чувену реченицу *Бої је мртѿав*, у одељку 108, Ниче ће говорити о потреби да се победи његова сенка коју баца на људе и након смрти. Други пут, у одељку 125, већ се осећа и јасно изражава кривица за ту смрт, иако ће да те речи изговори бити дато *лугом човеку*, који ће с фењером у руци у ведро преподне тражити Бога. Безнадежност и лутање главна су обележја овог стања. Кад трећи пут буде говорио о смрти Бога, у одељку 343, појавиће се могућност избављења. Та чувена смрт биће и шанса, чист хоризонт, рећи ће Ниче. Да ли ће хоризонт заиста бити чист? Да ли је заиста дошло до смрти Бога? Може ли то уопште да се догоди? У есеју „Ничеова филозофија у светлости нашег искуства” Томас Ман ће, коментаришући Ничеове речи да „изван живота нема никаквог чврстог упоришта, са кога би се

могло размишљати о животу, никакве инстанце, пред којом би се живот могао стидети”, поставити питање: „Зар збиља нема?”⁷

Симболички, изостанак очинске фигуре значиће изостанак утврђеног реда и закона. Међутим, Андрић неће смрт оца посматрати искључиво само као негативан психолошки узрочник. Управо је то један од кључних Андрићевих поетичких елемената – испитивање различитих путева и консеквенци до којих ће ти путеви довести јунакиње/јунаке у различитим причама. Тако ће овај недостатак постати и окидач за оно што је успавано, оно што се налази у пољима недоступним појединцу самом, и покретач оне врсте сукоба која може појединца да одведе на различите стране. Међутим, шта то у случају Анике и Рајке ове успаване агоне доводи до тога да перпетуирају деструкцију, односно самодеструкцију, а у случају Аске доводи до индивидуалне и социјалне синтезе?

Драгољуб Недељковић, слушајући помно Андрићевог приповедача, констатоваће у вези с приповетком „Аска и вук”:

Творац нових облика у уметности, Аска неће живети у нескладу са средином из које је потекла. После искушења наћи ће равнотежу, прилагодиће се, отрезниће се од револуционарних расположења. Након дуге, исцрпљујуће болести наставила је да живи на Стрмим ливадама, сад у складу са овчијим светом, који је гајио опште саучешће према њој. После *Ђоркој њогвића* (подвукао Н. С.), који јој је осигурао славу, уметница се враћа онима који је најпренису разумевали да би се с њима ујединила у узајамном поимању и поштовању.⁸

Аска се враћа кући, попут блудног сина, где ће је дочекати с радошћу, честиткама и песмом („И доведите теле угојено те закољите, да једемо и да се веселимо. Јер овај син мој бјеше мртав, и оживје; и изгубљен бјеше, и нађе се. И стадоше се веселити” – *Јеванђеље њо Луки*, 15, 23–24). Међутим, на који начин Аска успева да се врати у средину из које је Рајка Радаковић себе искључила до срчаног удара, а којој се Аника супротставила до пароксизма који је могао да буде разрешен једино њеним убиством? Аску дочекује „опште саучешће свих становника Стрмих Ливада”. То ће јој помоћи да оздрави. Аска ће „оздравити” од побуне, јер ће, каже приповедача, постати „послушна ћерка и добра ученица”.⁹ Дакле, побуна је нека врста болести. Како ће оздравити од те болести по

⁷ Томас Ман, *Есеји II*, Матица српска, Нови Сад 1980, 169.

⁸ Драгољуб Недељковић, „Аска и вук – Андрићева парабла о судбини уметника”, 648.

⁹ Иво Андрић, *Огабрне њриповејке*, књига друга, 541.

имену *Њобуна*? Недељковић каже – након „горког подвига”. Шта то значи, *Њорки Њодви*?

Стари мост је срушен

Смрт оца је, наравно, дословна, али је и симболичка и слојевита. Она представља једна затворена врата, или прекинут мост (мост је код Андрића, знамо то, надређена тема), што ће онда захтевати од појединца да тражи алтернативне путеве или да сачекује изградњу новог моста, од чвршћег материјала. Како је дошло до рушења моста?

На почетку приповетке „Пут Алије Ђерзелеза” приповедач нас обавештава да су „мали притоци Дрине набујали” и „однијели дрвени мост на путу у Прибој”, као и да су „подровали путеве на неколико мјеста”.¹⁰ Да је мост много више од грађевине, подсетиће нас Јунг: „Анимус и Анима треба да функционишу као мост или као врата која воде представама колективног несвесног, као што и персона треба да буде врста моста са спољним светом”.¹¹ Сам Андрић ће мотив моста конфигурисати тако да ће ширином значења нудити различите нијансе тумачења, али увек ће у тумачењима лук моста симболички повезивати оно што је раздвојено. У есеју „Мостови” Андрић ће поменути и дрвене мостове на уласку у босанске варошице (које ће испитивати у „Путу Алије Ђерзелеза”, између осталог), али ће, исто тако, заједно са Ничеом констатовати да је човек биће на прелазу („Јер, све је прелаз, мост чији се крајеви губе у бесконачности, а према коме су сви земни мостови само дечје играчке, бледи симболи” – „Мостови”).

Дакле, тај несигурни дрвени мост из приповетке „Пут Алије Ђерзелеза” више није могао да издржи набујалу Дрину од притока, и веза је изгубљена између оних који дотичу до моста и оних места у која је потребно стићи. У такав контекст приповедач је уклопио Ђерзелеза, јунака о чијој се слави говорило, а који сад, пред очима раје, постаје низак и здепаст. Кад је Ђерзелез свучен с пиједестала, како каже приповедач, тад „поче да се губи страх и респект и као да се изједначио с осталима”.¹² Атмосфера хана и раскршћа представља Андрићеву визију савремености у којој је стари мост срушен. У таквој атмосфери нема више идеала – мит се спустио у касабу и нестало, профанизовао се.

Тај исти мост, од брвана, који је однела Дрина у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза”, и у „Мосту на Жепи” ће вода односити

¹⁰ Иво Андрић, *Одабране ѡриповејке*, књига прва, СКЗ, Београд 1954, 7.

¹¹ Карл Густав Јунг, *Сећања, снови, размишљања*, Атос, Београд 2015, 385.

¹² Иво Андрић, *Одабране ѡриповејке*, књига прва, 9.

све док онај који се сећа одакле је не одлучи да сагради мост од чврстог материјала. А тај који се сећа одакле је, морао је прво да доживи несрећу: „Било је пријатно, тако у несрећи, мислити на далеку земљу и раштркано село Жепу, где у свакој кући има прича о његовој слави и успеху у Цариграду, а где нико не познаје и не слуту наличје славе ни цену по коју се успех стиче.”¹³ Онај који се сећа најпре ће напустити своју кућу.

Мотив оронуте куће

Андрићеви јунаци често имају жељу да оду од куће или их од куће присилно одводе, као у поменутој приповеци „Мост на Жепи” („Сетио се Босне и села Жепе из ког су га одвели кад му је било девет година”¹⁴), или у роману *На Дрини ћуџија*. Међутим, Рајка Радаковић, јунакиња романа *Госпођица*, грчевито ће чувати своју кућу, иако је ова „запуштена и ружна”. Као њена кућа што је стешњена између „две модерне, високе зграде новијег времена”,¹⁵ живот Рајке Радаковић остао је стешњен између стварности и притиска унутрашњег света, суспрезаног и конзервираног тврдицењем. Разлика потенцијала ове две крајности довела је до срчаног удара Рајку Радаковић. Власница куће у Стишкој улици, индикативног имена, умире сама. Њен леш ће пронаћи поштар неколико дана након што смрт наступи.

Међутим, каква је то кућа у којој живи Рајка Радаковић, стешњена између две модерне, високе зграде новијег времена (што симболички неодољиво подсећају на оне прогресивне, којима ће се и Рајка касније окренути)? Андрићев приповедач нас обавештава да њена кућа није једина „таква”:

Оваквих кућа *йредрайної* београдског типа има још доста по удаљеним улицама Београда... Она има свега два прозора који гледају на улицу. На прозорима падају у очи јаке гвоздене пречаге које целој кући дају мрачан и тамнички изглед. Судаћи по изгледу могло би се помислити да је напуштена или да чека купца који би је узео не да станује у њој, него да је руши и да зида нову и већу, сличну овим двома које су је притиснуле слева и са десна.¹⁶

Читав овај призор стешњене куће између две нове и веће има изузетну симболичку носивост. Кућа у којој је живела Рајка Рада-

¹³ Исто, 32.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Иво Андрић, *Госпођица*, Просвета, Београд 1958, 12.

¹⁶ Исто, 13.

ковић, упркос њеном личном богатству, толико је убога да је у њој немогуће живети, него би будући власник морао да руши и да зида нову и већу, „сличну овим двама које су је притиснуле слева и са десна”.¹⁷ Занимљив је и овде избор речи које Андрић користи. Реч *притиснути* као да упркос затворености ове куће, односно аутогеној самоизолацији, сугерише да постоји и један снажан импулс спољашњег притиска. На тај спољашњи притисак ова кућа реаговала је пречагама на прозорима, регресијом и, на крају, урушавањем, односно срчаном ударом.

Кад Андрићев приповедач каже да Рајкина кућа није једина таква кућа, биће у праву. Таква једна кућа наћи ће се и у приповеци „На обали” (1952):

Та кућица је наслеђена од мајчиног деде, али као што се наслеђује болест. Никад није била светла ни здрава ни чврста ни лепа. Сад је оронула, постиђена и потиснута новим, савременијим зградама каквих није било пре осамдесет година, кад је она зидана.¹⁸

У питању је, дакле, опис куће из приче „На обали”, који је готово идентичан оном опису из романа *Госпођица*. Готово је идентична и трговачка свест људи који живе у овим двама кућама. Међутим, готово идентична слика неће бити потпуно идентична. За један степен померен угао ракурса водиће Андрића ка новим увидима. Док ће у *Госпођици* Андрићев приповедач рећи да је Рајкина кућа *притиснута*, у причи „На обали” кућа ће бити „постигнена и потиснута” новим, савременијим зградама. Прича о гимназијалцу Марку, главном јунаку приповетке „На обали”, биће штампана након романа *Госпођица*. Опсесивни мотив тражио је нов угао из кога би могао да буде сагледан. Фреквентност овог мотива сугерише да се иза слике притиснуте, постиђене и потиснуте куће између новијих, савременијих зграда налази много више – кућа израста у метафору – то је кућа предака, кућа наших очева, и још прецизније, Андрић кроз мотив куће приказује наш однос према историји и традицији. Оронулу и постиђену кућу замениће лепота страног.

Гимназијалац посматра друм на другој обали: „Тим друмом, као по право затегнутом концу, јуре лака кола у којима су упрегнута два белца. На боку је кочијаш са црвеним фесом на глави, а у колима су две или три жене у белим хаљинама. Јављају се и гасну живе боје њихових сунцобрана, шешира, чипака и велова.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Иво Андрић, *Одабране приповејке*, књига друга, 177.

Ти велови блесну на сунцу, залепршају, па нестану као да их је ветар однео, а мало доцније се опет укажу и тако, понављајући увек исту игру, varaју очи.¹⁹ Загледан у господску белину и раскош у кочији, у метонимији жеље јунак открива суштину унутрашњег сукоба. (Гледање низ друм такође је један од мотива који се понавља у Андрићевим делима и резервисан је по правилу за дечаке. У приповеци „Мила и Прелац” (1936) приповедач каже: „Дечак се играо сам, на прашном друму, недалеко од великих авлиских врата своје куће. Кад није пазарни дан или празник, друм је миран, готово пуст, али постоји увек могућност и скривена нада да ће се на њему појавити нешто ново, ретко и узбудљиво...”²⁰)

Андрићеве дечаки и девојчице који гледају низ друм имају способност да виде више, да осете више и да страдају дубље. Подложност њихових очију зрачењима споља снажнија је него код оних затворених у свој свет куће и окућнице. Међутим, исто тако, снажан је и позив из дубине њиховог бића. Тај позив из дубине у много чему је сличан гласовима који долазе низ друм. Да није тог позива из дубине, никад хомеровске сирене не би дозволе јунака („Тко у незнању дође к сиренама и чује њино / Пјевање, тога неће на повратку дочекат жена / Ни луда дјеца и неће веселити они се њему / Већ га сирене својим опчињују јаснијем гласом / На пољу сједећ, а силна око њих је гомила кости / Трулијех људи, којим с тјелеса нестаје коже”²¹).

Пре сусрета са Другим, у кога је све лепше, Марко испитује своје фамилијарно несвесно: „Шта смо ми, у ствари, ми на овој пешчаној обали? Мој отац и мој стриц се називају трговцима; тако нам се називао и деда, само код њега је то још могло имати неке везе са истином, а код мојих је празна реч без основа и значења. Не, други тргују, раде и зарађују, други живе и уживају у животу, а мој отац и мој стриц мисле да су трговци...”²²

Не само да је кућа сиротињска него су, мисли гимназијалац Марко, и они који у њој живе сиротиња (не случајно, јунак прави дистанцу од „оних” који у тој кући живе, па каже „њени становници”, иако су у питању његови сродници). Сиротиња су, а мисле да нису, преноси приповедач мисли јунака. У тој кући нема радости, даље каже. То је робовање животу. Исто је и са храном – „тешко се набавља, шкрто дели, манијачки штеди и чува”.²³ Биће то и

¹⁹ Исто, 174.

²⁰ Исто, 119.

²¹ Хомер, *Одисеја*, Штампано у државној штампарији краљевине Србије, Београд 1904, 173.

²² Иво Андрић, *Одабране приповејке*, књига друга, 177.

²³ Исто, 178.

Рајка Радаковић. Откидаће и од својих и од мајчиних уста. Та храна, која следећом реченицом није више само обична храна него све оно што човеку утољава жељу, „не даје снаге и радости”.²⁴ Ту се живи од погрешне представе о животу, а не суштински. Има „мрачне гордости”,²⁵ преноси даље приповедач мисли свог јунака. Гордост ће Андрић испитивати у *Травничкој хроници*, па ће рећи да се гордост Травничана разликује од оне гордости трговаца скоројевића: „Њихова гордост нема ничег заједничког са наивном надменашћу обогачених сељака и ситних касабалија који се, задовољни сами собом, видно прсе и гласно хвале. Њихова гордост је, напротив, сва унутарња...”²⁶ Дакле, ту ће се морати ићи још дубље од схватања појма гордости које нам се приказује као смртни грех. Нешто ће у том смртном греху тражити да буде оправдано.

Супротстављен свом, гимназијалац ће неминовно ићи ка другом и другачијем: „Бити друго, и на другачијем месту, међу људима који живе, раде, стичу и имају, на радост себи и другима.”²⁷ Сусрет са другим бићем, као што смо већ рекли, освешћујући је за читаоца. И управо у том тренутку јунак се сусреће са другим и другачијим које је мост ка сопственом несвесном. Не случајно, у обличју Аниме. Њено име је Роза Калина. И опет не случајно – Роза. Неће ово бити само асоцијација на Розу Луксембург и левичарске идеје, *леву обалу*, како бисмо помислили у први мах кад нам приповедач помене леву обалу, него ће преко те асоцијације Роза Калина персонификовати Запад, Европу, химеру и Аниму младића.

Кад се поставило питање ко ће пољубити Розу, нису младићи били ти који то одлучују – Роза се сама изјаснила: „Жели да је пољуби Марко.”²⁸ У том тренутку дат је приказ психолошког профила српског младића, приказ који надраста овог конкретног појединца и постаје етнички профил: „Од тог саопштења дечак је осетио као да га је нешто ватрено и шумно, нагло и жестоко подигло увис, а у исти трен уплашио се силно тог шума и те висине на којој не уме да се држи, а са које не може да се спусти. Стид и страх били су у њему већи од победничке радости и поноса. Одувек је био стидљив.”²⁹ Стидљив ће бити и поп Вујадин из „Аниких времена”: „Стидљив као сви људи из старих добрих породица, частан и прав човек, он је крио своје истинско стање колико год

²⁴ Исто, 179.

²⁵ Исто.

²⁶ Иво Андрић, *Травничка хроника*, Просвета, Београд 1958, 14–15.

²⁷ Иво Андрић, *Одабране њриповејке*, књига друга, 179.

²⁸ Исто, 191.

²⁹ Исто, 179.

је могао више.³⁰ Као што ће и Андрићева Аска долазити из „добре куће”: „Тим путем није пошла ниједна овчица из добре куће.”³¹

Мржња према свом активираће се и код попа Вујадина, у „Аникиним временима”. Поп Вујадин ће, такође, остати без оца. Он ће бити „први бар донекле школовани поп у тој породици која већ стотину година опслужује добрунску цркву”.³² Приповетка „Аникина времена” говори о зачетку процеса зрачења великих центара на забачене средине, односно о последицама тих утицаја и одговора на такве спољне импулсе. Почетак приповетке „Аникина времена” јесте у том смислу индикативан: „Шездесетих година прошлог столећа продирала је и у најудаљеније крајеве ове земље неодређена али јака жеља за знањем и бољим животом који знање и просвећеност доносе са собом. Ни Романија ни Дрина нису могле спречити да та жеља не продре и у Добрун и не озари и попа Косту Порубовића.”³³ Овај породични *йоруб*, недовољно добро састављен али ипак састављен, потпуно ће се рашити већ у случају сина Косте Порубовића, будућег попа Вујадина – али тек под утицајем зрачења споља.

У литератури о „Аникиним временима” превиђа се да је поп Вујадин први „донекле школовани поп”. Андрић инсистира на тој речи „донекле”, као да жели да сугерише како то застајање на пола пута зна да се да на зло. Шта ће значити то застајање на пола пута? Хоће ли Аска стати на пола пута? И поп Вујадин биће у отвореном сукобу са средином којој припада. У питању је сукоб који је, како је време пролазило, прелазио у „несавладиву одвратност према свему томе свету”.³⁴ Дакле, нешколован или недовољно школован поп прво ће мрзети самога себе: „Мрзио је сама себе и своје муке, муке самачког живота удовца попа”,³⁵ а потом ће мрзети и „оца и све своје”.³⁶ Свештеник постаје оличење мржње, оксиморон који неће моћи да доведе до синтезе у будућности, него ће морати да ескалира до коначног пуцања било какве везе између два супротстављена појма. Моста неће бити. Шавови ће попуцати оног тренутка кад поп Вујадин, који све дотле успева да одржи у себи контрадикцију, и дословно губи контролу над собом пред лицем странаца: „То се десило у петој години удовачког живота поп Вујадинова. Тога јутра он је изашао на једну њиву у присоју, испод

³⁰ Исто, књига прва, 208.

³¹ Исто, књига друга, 533.

³² Исто, књига прва, 206.

³³ Исто, 204.

³⁴ Исто, 206.

³⁵ Исто, 207.

³⁶ Исто, 208.

самих стена. Задржао се код копача до пред ручак. На повратку, изненади се кад на једној равни, међу боровима испод пута, угледа странце из касабе.³⁷

Ови странци имаће све оно што он нема, оно што као свештеник не може ни имати. Међутим, он је „донекле школовани поп”, што га истовремено и одваја од средине (оним полом који каже да је школован), али га и за ту средину везује и онемогућава да постане потпуни странац (оним полом који каже да је *донекле* школован). Он на странцима види да немају шешире („људи гологлави”), да су раскопчани а не стегнути и затворени за свет као он, а жене у лаким хаљинама које су „засењивале очи белином”. Њихове лаке хаљине, које засењују белином, у супротности су са свештеничком црнином његове мантије. (Треба узети у обзир да је и Рајка Радаковић обучена готово свештенички, у тамне боје.) Овде ваља подсетити да аутошовинизам гимназијалца Марка такође види белину у кочијама које јуре друмом на другој обали. Чак су и коњи белци, а у кочијама седе „две или три жене у белим хаљинама”.³⁸ Та нестална белина вара очи, каже приповедач, као што ће и Рајка бити преварена ведрином која је подсећа на дајца Владу и једине лепе тренутке из детињства. Гимназијалца ће та белина одвести ка Рози Калини, а Попа Вујадина ће одвести у нескривено лудило.

Шта странци раде док их поп посматра „у косој и чудној перспективи”? Они редом пију из металне, *блещиаве* чаше. Чаша ће се појавити претходно у приповеци истоименог наслова, „Чаша” (1940), и реферисати на народну књижевност, и однос митолошког и савременог, нашег и страног. У тој приповеци, не случајно, поново ћемо се срести са темом одласка у свет, из „оскудне и убоге” земље. Фра Петар приповеда како је добио на поклон чашу из Венеције од фра Николе Гранића. Фра Никола, који је студирао у иностранству, у Италији, вратио се по свршеним студијама у Босну. „Бежећи од части и титула”, фра Никола је остао до смрти у свом манастиру. Оно што је фра Николу издвајало од других фратара, и због чега је био предмет критике и тема на састанцима дефинитора, била је венецијанска чаша. „Није то да је фра Никола пио, још мање да је много пио. Ствар је у томе, *како* је фра Никола пио.”³⁹ И фра Никола, као и средина са којом је дошао у сукоб, знали су да је на симболичком плану венецијанска чаша много више од обичне чаше. Она је представљала у његовом манастирском животу страни елемент. Чаша је чежња за тим странам светом, колико је и коректив његовог манастирског живота. Да би то додатно ни-

³⁷ Исто.

³⁸ Исто, књига друга, 174.

³⁹ Исто, књига прва, 150.

јансирао, Андрићев приповедач ће у причу увести нову генерацију оних који имају намеру да иду у свет. Фра Петар, млађи фратар који ће од фра Николе тестаментарно добити венецијанску чашу на поклон, прича како му је фра Никола Гранић својим саветом „ваљао главе”: „Тада се нас тројица другова договоримо да оставимо ред и науке и да бјезимо у свијет, у Аустрију. Шта смо мислили и куд смо били наумили, право да ти кажем, ни данас не знам. Али, што кажу, магарцу је море до кољена. К’о младост! К’о кад Хроми узме неког на своју руку!”⁴⁰

Свој наум ће фра Петар испричати фра Николи Гранићу. Тачније, исповедиће се. Потреба за исповешћу сигнал је неодлучности у овом случају. Можда и позив упомоћ. Као што ће жеља за одласком бити више скривена жеља да се побегне од себе. Зашто ће фра Петру фра Никола Гранић, бивши италијански студент, „ваљати главе”? Управо због речи које ће разоткрити перфидну психолошку игру – бежање од вука у свет:

Није теби мјесто у свијету и у Њемачкој, него у манастиру и у Босни. Шта ћеш? Ово је земља оскудна и убога, тијесна и мрка, ни валија није у њој лако бити а камоли раја и редовник. У овој се земљи једна чаша види и боде очи као највиша кула у некој другој. Ко ме је до тога да буде рахат и зенђил није се требао у њој родити ни зафратрити. Овдје се драм радости душом плаћа. А ти иди сад па питај зашто је тако. Или, још боље, нити иди нити питај, него сједи гдје си и буди што си, јер је лудо ићи и питати другог шта те боли, а много је паметније сједити и разговарати сам са својом муком. А ти мислиш да овакве као што смо ми тамо у свијету чекају и неће да отпочну теферич без нас! Е, мој Јусуфе, није то за нас фратре и Бошњаке. Јесте, овдје те чека крива босанска бразда и фратарска мука и сиротињски бир и тешка служба, а с друге стране, колај и свака љепота. Али, шта ти вриједи кад то није твоја страна! И да одеш тамо, не би ти ништа *користило* (подвукао Н. С.). Цијелог вијека би остао оно што си. Ко те никад раније није чуо ни видио, само кад те погледа, рекао би одмах: Откуд ова фратрина овде? Гоните рђу тамо у Гучугору одакле је побјег’о и вежите га за ланац са кога се откинуо!⁴¹

Шта у овом контексту значи реч „користити”? Ова реч се не односи на материјалну корист. Фра Никола каже: не би ти ништа користило, остао би читавог века оно што си. Дакле, не би било никакве промене. На какву корист и промену мисли овај фратар?

⁴⁰ Исто, 152.

⁴¹ Исто, 153.

Промену у чему, ако не у материјалном? Тамо би остао исти, каже фра Никола младом фра Петру. Тамо, на тој страни која није његова. Да ли то значи да се мењати можемо само овде, на „нашој страни“? Зашто је то тако? Да ли је само овде могућ сусрет са вуком? Шта представља вук? Је ли то наша сенка?

Аска, лицем у лице са вуком у себи

У тренутку кад игром почне да очарава вука, приповедач приповетке о овчици Аски рећи ће да је она осећала у себи „сто живота“. И не само што их је осећала него је њихову енергију употребила да продужи сопствени живот: „Сто живота осећала је сада у себи мала Аска, а све њихове снаге употребила је да продужи један једини, свој живот, који је већ била прегорела.“⁴² Кључна реч овде је – *прегорела*. Андрић је користи у фигуративном значењу. Употребљена у овом контексту, реч *прегорели* има следеће значење: после дужег оклевања, одбијања, прихватити нешто нежељено, непријатно (*Речник српскога језика* Матице српске). Дакле, оног тренутка кад је растерећено прихваћен крај дотадашњег живота, појединачног, тог тренутка је Аска осетила сто живота у себи и снагу која од тих сто живота долази. Да ли се револуционарна природа, под утицајем сто живота, каналисала у нешто што ће пре бити еволутивног карактера? Биће да је то нешто веће од малог појединачног живота. Каква је то снага која долази од сто живота? Да ли ће Аска активирати из седиментних слојева несвесног, захваљујући управо вуку, све оне снаге које нису иживљене, које нису нашле излаз из овог дубоког агона, снаге оних њених предака који нису *пошли од куће*, нити су се, онда, њој могли вратити?

Какав је то механизам који доводи до алтернације фигуре оца ликом старог и страшног вука? Изостанком фигуре оца онемогућава се миран развој под будним оком старог система. Тад его почиње да трага и црта нову стазу којом нико дотад није ишао. На том путу наићи ће на Сенку – старог вука. Стваралац ће наићи на оног који разара. Међутим, онај који разара, тај стари лукави вук, из неког разлога ужива у Аскиној игри. И на чудан начин, он постаје услов Аскине ванредности.

Фауст: Па лепо, ко си ти?

Мефистофелес: Део снаге сам која вазда / жели да твори зло, а увек добро сазда.⁴³

⁴² Исто, књига друга, 538.

⁴³ Јохан Волфганг Гете, *Фауст*, Космос издаваштво, Београд 2019, 58.

Дакле, Андрић ће кроз своја дела испитивати, из различитих ракурса, сваки елемент овог дубоког агона у нашем бићу, који смо именовали као сукоб појединца, даровитог и другачијег, са средином из које потиче. Очинска фигура, односно њен губитак, неће значити само трагичан догађај у животу јунака него и могућност да кућа више не буде *оронула, њојшиснуџа и њојшџена*. Само, за то ће бити потребан *џорки њодвиџ*. Горки подвиг значиће спремност да се сусретнемо лицем у лице са вуком. Нашим вуком, у нама самима. Са тамном страном у нама. У свима нама, без изузетка. Ми, такви какви смо, без уплитања другог, без својих химера и фасцинација другима. Фасцинација је очараност. Након очараности, наступиће раз-очараност. Као у случају Рајке Радаковић. Као у случају попа Вујадина, који је први тек „донекле школовани поп”, а мислио је да је изнад средине у којој је рођен. А прави доживљај Јаства биће увек тек пораз ега.

Мср Ненад Р. Станојевић
Библиотека Матице српске
Нови Сад
nenad.stanojevic1508@gmail.com